

GYILKOSSÁG AZ ISKOLÁBAN

Vajon egyes detektívregények szerzői azért választják helyszíneként az iskolát, mert mind a gyilkossághoz, mind a nyomozáshoz retek zárt teret kínál – különösen, ha bentlakásos intézményről van szó? Annyi biztos, hogy az iskola többféle krimiben, különböző alműfajokban megjelenik helyszíneként: a *Macska a galambok között* (1959) címűben, ami a műfaj klasszikus változata, analitikus-laboratóriumi krimi, szerzője pedig ennek a műfajváltozatnak a legismertebb képviselője, Agatha Christie; skandináv „kemény” (hard-boiled) krimiben, a 2015-ös *Méltatlanok*ban (a svéd krimiíró-páros, Michael Hjorth és Hans Rosenfeldt regénye ez, a Sebastian Bergman kriminálpszichológus eseteit közreadó sorozat része), és egy történelmi, „Monarchia-krimiben” is, a *Hallgass a nevedben* (eredeti címe: *Fatal Lies*, a szerző Frank Tallis, 2008-ban jelent meg, magyarul a három közül ez lett elérhető legkésőbb, 2020-ban).

Amikor az ember krimikről ír vagy beszél, másfajta előzetes döntéseket kell meghoznia, mintha bármilyen egyéb műfajról szólalna meg – bár lehet, hogy lassan a „spoilerhiszti”¹ elér szinte minden epikus műfajt, egy krimi esetében mégis erősebben merül fel kérdésként, vajon kerülgessük-e annak kimondását az elemzés során, ki volt a gyilkos, mi volt az indíték, vagy nem kell tekintettel lennünk az olvasókra ebből a szempontból.² Azért az nem kérdés, hogy egy krimi nem azonos a benne lezajló nyomozással: Ottlik azt mondta annak idején, ő úgy tíz-tizenkét év elteltével képes egy detektívregényt újraolvasni, mert akkorra felejt el, ki

volt a gyilkos,³ én akár az azonnali újraolvasást is javasolni tudnám, mivel másodszorra már tudunk arra figyelni, ami nem tartozik közvetlenül a bűntényhez és a nyomozáshoz. Arról nem is szólva, hogy Tallis regénye és a *Méltatlanok* esetében is két cselekményszál húzódik végig a sorozat egyes darabjain: a nyomozásban részt vevők személyes életének történései legalább annyira fontosak, mint az a bűntény, amelyet a nyomozók megoldanak az adott rész végére. Ezek a nyomozók már nem olyanok, mint Poirot vagy Miss Marple volt, akiknek nem volt magánéletük, és akik körül gyakorlatilag nem változott semmi az egyes részek során – a mai krimisorozatokban a kerekre formált epizódokat összeköti a nyomozócsoporthoz tagjainak részről részre alakuló életregénye. És akár ilyen újraolvasás is lehetséges: az egymástól viszonylag nagy időbeli távolságban (akár egy-két-három év elteltével) megjelenő krimiket olyan módon is újra lehet olvasni, hogy másodszorra már a nyomozók alakjára, sorsuk alakulására összpontosítunk. Akármilyen okból is olvassuk újra a detektívregényeket, amelyeknek egyébként is lehet akár „előkészítő”, olvasóvá nevelő funkciójuk is, ezek a művek különös erővel hívják fel a figyelmünket arra, hogy egy-egy könyvet egyébként sem a cselekmény miatt veszünk elő akár többször is:

„És nem vált volna a világ bálványává Sherlock Holmes, ha csak bűnügyek kibogozója volna.

Conan Doyle-ból még gyerekkorunkban kicsemegeztük a legfinomabbat, a cselekményt, de gyermeki ostobasággal meghagytuk a legtáplálóbbat: egy könyvet az ember nem a cselekménye miatt olvas újra, és különösen nem a bűnügyi regényeket. Conan Doyle történeteiben ott van annak a kornak a szolid bája, amikor a lányok ártatlanok voltak, a banditák borotvátlanok, a függönyök behúzva.”⁴

Az iskolákban játszódó krimik esetében is leginkább a második olvasásnál gondolkozunk el azon, milyen helyszíneként jelennek meg bennük az oktatási intézmények – az egyes könyvek címéből nem is következtethetünk arra, hogy tanárokhhoz, diákokhoz bármi köziük lesz a történeteknek. (Hjorth és Rosenfeldt sorozatának van egyébként egy *A tanítvány* című része is, ott azonban a cím egy korábbi sorozatgyilkost másoló tettesre utal, vagyis a tanulás egészen speciális értelemben kerül elő.) Ezeknél a krimiknél jól érzékelhető, hogy szerzőik az iskolaregények sémáit vették át, amikor a helyszínt, az alapkonzfliktusokat, a szereplőtípusokat megalkották. Az iskolában játszódó krimik olvasásával tehát az iskolaregényekhez is közelebb jutunk, hiszen a krimiszerzők ezek felhasználói, de akár azt is mondhatjuk, értelmezői. Ezt Tallis nyilvánvalóvá is teszi a regény záró köszönetnyilvánításban:

„A St. Florian katonaiskola egy főreáliskola, amely igen hasonlít Musilnak a «Törless iskolaévei» című művében leírt intézményre. Ami a hasznos részleteket, az egész légkört, sőt még egyes szereplőket is illet, szégyentelenül merítem ebből a mesterműből.”⁵

A *Törless iskolaéveit* Tallis a regényeinek történeti forrásai között sorolja fel – de Musil regénye mégsem történeti szakmunka, a *Hallgass a neved* tehát inkább úgy fogható fel, mint egy iskolaregény olvasata. (És nemcsak Musil juttathatja eszünkbe ez a regény: a magyar olvasók számára a monarchikus katonaiskola legalább annyira Ottlik *Iskola a határon*jából ismerős, amit Tallis aligha ismer.) Ha Musil felől olvassuk a *Hallgass a nevedet*, még könnyebben észrevehetjük, hogy Tallis az iskolaregények alapképletének a *beavatást* tartja. Ebben a krimiben a beavatás feladatát az idősebb diákok veszik át az iskolától: ez a katonaiskolában játszódó regényekben (meg, feltehetőleg, magukban a katonaiskolákban) igen gyakran megtörténik. Tallisnál egy bál jelenettel indul a regény, a nyomozó, Reinhard, és segítője, a freudista pszichiáter, doktor Liebermann

egy rendőrbálon vannak éppen. Első közelítésben ennek az indításnak annyi jelentősége van, hogy a rendőrnymozó igen alkalmatlan időpontban kénytelen elindulni dolgozni, olyan ruhában, amelyben nem is hihető el róla, hogy rendőr (doktor Liebermann ott marad a bálban): de a bálnak akár szimbolikus jelentősége is lehet, hiszen, a lányok esetében mindenképp, ugyancsak egyfajta beavatási szertartásként fogható fel. (Ebben a bálban a fiatal angol nő, Amelia az, aki kezdő táncosként „avatódik be” éppen.) A bálba érkezik meg tehát a hír, hogy a St. Florian katonaiskolában rejtélyes haláleset történt, holtan találtak egy diákot, aki éppen kémiai kísérletet végzett egy tanteremben, magányosan. A rendőrök fiákerbe szállnak, és útnak is indulnak: az iskola egy sűrű, sötét erdőn keresztül közelíthető meg, ahol a kocsi el is téved. A varázsmesék erdejébe kerülünk be már rögtön a regény elején,⁶ olyan térbe, ahonnan Bécs szinte elképzelhetetlenül távolinak tűnik (nemcsak az olvasó, de a rendőrfelügyelő számára is): a mesékben pedig az erdő a beavatási szertartás legfontosabb terepe, a mesehősök rituálisan meghalnak, majd, keresztülmenve a próbatételeken (vagyis a beavatási szertartáson), felnőttként születnek újjá. Aztán Tallis regényében az erdőbeli fejezet után a diákok hálóterme következik, a rendőrök helyett két diákra kerül fókusz: épp azt látjuk, hogy az egyik fiú fel akarja ébreszteni a másikat, hogy elmenjenek együtt a „titkos kamrába”. Amikor a hiába noszogató nem akar felkelni és elindulni, a másik fiú így reagál: „– Akkor aludj csak tovább! – csatant fel dühösen. – Te... te kisbaba!”⁷ A titkos kamra is a beavatás (inkább: a folyamatos beavatódás) helyszíne, a fiúk vezére egy öreg bőrdönt tart ott, „amelyben az idő hasznos eltöltéséhez szükséges felszerelést tárolta bizalmasainak kicsiny körével: cigarettát, gyufát, pálinkát, játékokat és pornográf képeslapok szerény gyűjteményét.”⁸ Aki pedig nem akar ebbe a titkos kamrába újra és újra bemenni, az nemhogy felnőtté nem válik, de még inkább gyermek lesz, sőt, kisbaba. Ebben a katonaiskolában nem az érettségi visz el a társadalmi érettséghez, mint Kosztolányi *Aranysárkányában*, ahol csak a sikeres szóbeli vizsga után birtokolhatják a fiúk a felnőtté válás attribútumait, a sétabotot, az „uram” megszólítást, akkor gyújthatnak csak rá (nyilvánosan), illetve szólhatnak a lányokhoz. (Persze, azért Kosztolányinál is látjuk, hogy az egyik tanuló még az érettségije előtt teherbe ejti az osztályfőnöke lányát, vagy hogy egyes fiúk már a vizsgára készülve is dohányoznak: az érettségi rituális jelentősége ettől még megmarad, hiszen a társadalom csak akkor szentesíti az átlépést a felnőttléthez.)⁹

Tallis krimije reflektál tehát a legerősebben az iskolaregény 20. század eleji, monarchikus hagyományára: nem meglepő, hiszen 1903-ban, Bécsben játszódik. A *Macska a galambok* között helyszíne egy bentlaká-

sos lányiskola (bár a szálak az iskolán túlra nyúlnak, a megoldáshoz az iskolán kívüli múltba és térbe kell átlépni), maguk a gyilkosságok is ott történnek, három tanárnőt ölnek meg az iskola falain belül. A *Méltatlanok*ban az iskola csak másodlagos helyszín, vagyis az áldozatokat a sorozatgyilkos másutt öli meg, aztán az iskolában hagyja őket, színpadias módon elrendezve a környezetet: bohócsipkát húz a halottak fejére, és a meztelen testükre tűz egy elégtelenre kitöltött műveltségi tesztet. Itt ugyanis az iskolát maga a gyilkos kívánja szimbólummá változtatni, azt akarja, hogy a tudásátadás terepét lássák meg a helyszínben, ezért kell ott megtalálnia a rendőrségnek a holttesteket. A gyilkos az iskolában elhelyezett áldozatok és az esetekre irányuló médiafigyelem segítségével azt kívánja elérni, hogy a társadalom vegye észre végre az általános elbutulást, hagyjon fel a műveletlenség dicsőítésével, vessen véget a celebkultusznak. Változást szeretne tehát a sorozatgyilkos, kedvezőtlen folyamatokat akar megállítani – de már a *Macska a galambok között*ben is egy elkerülhetetlen fordulat előtti pillanatban zajlik a cselekmény, amikor az iskola funkciójának, szerepének megváltozása nem odázható tovább. Messze nem egyértelmű egyébként, egyik krimiben sem, hogy az iskola legfőbb feladata a tudás és műveltség átadása lenne (vagyis nem pusztán a svéd sorozatgyilkos problémája ez): Agatha Christie-nél a lányok részben unalomból, részben egy jó házasságot remélve járnak az iskolába (itt az iskolának tehát elsősorban társasági funkciója van), Tallis regényében a fiúk célja valamilyen jó állás megszerzése, ők az iskolát a társadalmi emelkedés szükségyszerű lépcsőfokának tekintik.¹⁰ Agatha Christie-nek ez a regénye egyébként viszonylag kései mű a szerző pályáján, abból az alkotói korszakából való, mint a nála talán ismertebb *A Bertram Szálló* (amely még későbbi, 1965-ös). Olyan történet tehát, amely már a változatlanosság érzetének foszladozásával, az öröknek tűnő, viktoriánus Anglia eltűnésével is szembesíti az olvasókat (és egyúttal a szereplőket). Úgy tűnhet, ebben a krimiben is azt látjuk, mint általában a klasszikus, laboratóriumi detektívregényekben: amint Poirot mindent kinyomozott és minden apró részlet a helyére került, elrendeződik a világ, a gyilkos lelepleződik, az iskola élete pedig folytatódik ott, ahol a gyilkosságok előtt abbamaradt, a lányok visszaülnek az iskolapadba, az életben maradt tanárnők kedvvel és motiváltan tanítanak tovább. De az iskola igazgatónője, Miss Bullstrode kimondja, hogy meg kell az iskolának újulnia, vagyis ez a változatlanosság már csak látszólagos:

„A múltat nem szabad megkövesítve fenntartani. A hagyomány helyes dolog, de a sok abból

is megárt. Az iskolát mindig a mai gyerekek igényeihez kell alakítani. Nem az ötven évvel ezelőtti, nem a harminc évvel ezelőtti gyerekek igényeihez. Vannak iskolák, ahol a hagyományokat mindennél fontosabbnak tartják, de a Minerva nem ilyen. Nincsenek is évszázados hagyományai. Ha szabad így mondanom, a magam szülőtte. Van néhány ötletem és elképzelésem, ezeket szerettem volna megvalósítani. Néhány bevált, néhány nem. Mindenesetre a Minerva nem lett hagyományos iskola, bár az is igaz, hogy sohasem hivalkodtam olyasmivel, hogy minden hagyományt, szokást elvetek. A Minerva olyan iskola, amely a jelenből is, a múltból is ki akarja választani a legjobbat, de a kettő közül a jelent tartja fontosabbnak. Így kell, így kellene folytatni is. Olyan egyéniség kell a vezetésre, akinek új elgondolásai vannak.”¹¹

Tallis regénye is azzal zárul, hogy a halálesetek sora (gyilkosság és öngyilkosság egyaránt történik a regényben) változásokat kényszerít ki. Miután a rendőrség lezárja a nyomozást, az oktatásügyi miniszter részt akar venni az iskolaszék következő ülésén, aggasztónak látva a történeteket, és kiemelten azt a hatást, amit Nietzsche egyes tanai gyakoroltak a hatalmukkal viszázó tanulóokra:

„Ki akarja fejteni a császár óhaját a nyitottabb katonaság megteremtésére. Rá akar mutatni az erkölcsi kötelezettségre, amely az oktatási intézményeket terheli, és hogy Őfelsége kívánságát maradéktalanul teljesíteni kell.”¹²

Mivel a krimiszerzők az iskolaregények értelmezését is adják a saját műveikkel, nem meglepő, hogy ezekben a detektívregényekben is felbukkannak olyan vélekedések tanárokról, iskoláról, diáklétről, amelyekkel nem csak krimikben találkozhatunk – itt viszont a gyerekek kegyetlenkedéseiből gyilkosságok lesznek, a tudatlanságnak nem bukás, hanem halál a következménye, és indítékká válik az is, ha egy tanár élete titkokat rejt. És számos párhuzamot vonhatunk „iskolakrimik” és iskolaregények között: Kosztolányinál Novák Antal az, aki fél a vasárnapoktól és a vakációtól, ő az, aki valójában csak az iskolában érzi jól magát, Agatha Christie-nél Miss Johnsonról olvasunk hasonlót:

„Örült, hogy megkezdődött a félév. Sohasem tudta, mihez kezdjen a szabad idejével. Két férjes nővére is volt, hol az egyikhez, hol a másikhoz látogatott el, de azokat a családjuk érdekelte, nem az intézet. Miss Johnstont viszont, bár kötelességszerűen szerette a testvéreit, igazából csak a Minerva érdekelte.”¹³

De a *Méltatlanok*ban is látunk egy sztereotípiát: milyen jó a tanároknak, ott van nekik az a hosszú nyári szünet, gondolja róluk egy építési vállalkozó. Azt a képzetet pedig, hogy a tanárra ráég a szerepe, Tallisnál is, Agatha Christie-nél is megtaláljuk. A tanárok a rendőröket is diáknak látják, pontosabban a rendőrök érzik újra diáknak magukat a közelükben:

„– Van valami a pedagógusnőkben, amitől félek – mondta Bond őrmester. – Gyerekkorom óta félek tőlük. Különösen egy tanítónőtől rettegetem, az olyan nagyképű és fölényes volt, hogy azt sem tudtam, mit is tanít tulajdonképpen.”¹⁴

„Az igazgató úgy csóválta a fejét, mintha egy diák igencsak gyenge magyarzkodását hallgatná, amiért nem írta meg a házi feladatát.”¹⁵

Az iskola pedig olyan terep, mindegyik krimiben, ahol különféle világok, egymástól távoli társadalmi rétegek találkozhatnak: Tallisnál komoly konfliktusforrás is a társadalmi keveredés, hiszen együtt tanulnak a gazdag családok gyermekei, és az általuk terrorizált, ösztöndíjas diákok, akikkel az előbbieket folyton érzetik, hogy csak kegyelemből járnak oda. És szerelmek is szövődhetnek az iskolákban, akár diák és tanár között is, hetero- és homoszexuális változatban, létrejöhetnek szerelmi háromszögek: egy krimiben pedig ezek óhatatlanul gyilkosságokhoz fognak elvezetni. Remekül mutatja az „iskolaregény” átfordulását „iskolakrimivé” az a jelenet, amikor a *Hallgass a nevedben*ben a matematika-tanár dolgozatokat javít, a háromszögekre összpontosít, ám a fejében a szerelmi háromszögek járnak: aztán, ahogy mindent elrendezett, kijavította a dolgozatokat, megírta a búcsúleveleket, halántékához emeli a fegyverét, és föbe lövi magát. Ennek a bizonyos tanárnak, Sommernek, van egy nagy titka: szerelmi kapcsolatban állt a regény elején holtan talált fiúval, Zelenkával, ez vezet végül az öngyilkosságához. A fiú halála pedig egy másik titok következménye, mégpedig annak, hogy az egyik tanárfeleség titkos viszonyt folytatott a rajztanárral, és ezt úgy próbálták leplezni a szerelmesek, hogy

a felszarvazott férjjel elhitették, az üzeneteket közvetítő fiúval csalja meg őt a felesége. A tanárok titkai tehát veszélyesek, de az is, ha valaki a tanárok titkai után kutakodik: Agatha Christie-nél az elsőként meggyilkolt tanárnő a többiek titkait szereti feltárni, és ez a szokása az életébe kerül. Ki is jelenti egyszer, hogy az a szerencsés, ha egy tanárnak nincsenek titkai:

„Az a véleményem, hogy csak olyan ember tanítson, akinek nyitott könyv az élete. Szavamra, meglepődnének, ha elmondanám, mi mindent derítettem ki már emberekről! Olyan dolgokat, amilyenekről mások nem is álmodtak!”¹⁶

Agatha Christie-nél és Tallisnál tehát a magánélet történései vezetnek el a halálesetekig, a gyilkosságoknak „hagyományos” indítékai vannak, szerelem, féltékenységek, pénz, félelem a lelepleződéstől – a *Méltatlanok*ban viszont egy társadalmi probléma vezet a gyilkosságsorozathoz. A gyilkos olyan celebeket öl meg, akiket személyesen nem is ismer, csak valóságshow-kban, különféle közösségi médiafelületeken látta őket. És éppen ezért érezhetjük a *Méltatlanok* olvastán különösen kényelmetlenül magunkat: bár a másik két krimiben is együttérezhetünk akár az elkövetőkkel is, és találhatunk némileg „jogosnak” (de legalábbis megérthetőnek) egyes gyilkosságokat, azért itt a legvalószínűbb, hogy egyesek egyetértenek a celebkultusz gyűlölő sorozatgyilkossal. (Vagy, ha a gyilkosságokat nem is helyeslik, az indítékát megértik valamennyire.) De az is borzongató, ha elolvassuk a 60 kérdéses műveltségi teszt egyes kérdéseit, és belegondolunk, vajon mi tudnánk-e annyi helyes választ adni, hogy megússzuk a kivégzést. Húszat kell megválaszolnia ahhoz a kiválasztott áldozatnak a hatvanból, hogy a gyilkos életben hagyja, olyan kérdések közül, hogy mi volt Kolumbusz zászlóshajójának neve, a NATO minek a rövidítése, mi a fényerősség SI-mértékegysége, melyik amerikai államban fekszik Chicago, mi a foszfor vegyjele, ki követte I. Oszkárt a svéd trónon, vagy melyik csoportban található a vas. A nyomozást végző rendőr-csoport tagjait is foglalkoztatni kezdi, vajon ők maguk milyen általános műveltséggel rendelkeznek – elsősorban a gyilkos utáni hajszával vannak elfoglalva, persze, mindeközben viszont arra is rájönnek, mintha ők sem állnának túl jól az iskolában megszerzett (vagy meg nem szerzett) tudással:

„Mint általában, Billy most is figyelmen kívül hagyta az összes sebességkorlátozást és

traffipaxot a bő nyolcvan kilométeres úton a Landvetter reptér és Ulricehamn között, így alig negyvenöt perccel azután, hogy kocsiba szálltak az érkezési csarnok kijáratánál, megpillantották az Åsunden-tavat. Sebastiannak rémlett valami, hogy egyszer vívtak egy fontos csatát a tó jegén. De hogy mikor, kik, és hogy ki került ki győztesen, illetve ez milyen következményekkel járt, arról fogalma sem volt.¹⁷

A fiatalabb generációhoz tartozó rendőr, Billy, nem is fogadja el, hogy mindaz, amit a „celebgyilkos” számonkér, valóban szükséges tudás lenne – hiszen a műveltség szerkezete alapjaiban változott meg, így a lexikális ismeretekre nincs is szükség, mondja ő:

„– Most komolyan, honnan kellene ezeket tudni? Kiguglizhatok minden választ kevesebb mint tíz másodperc alatt.

– Része az általános műveltségnek.

– Amikor az embernek még lexikonokból kellett kikeresnie a választ, érthető is volt. De manapság? Most már teljesen haszontalan tudás.

– Nem vagyok biztos abban, hogy mindenki úgy gondolja, létezik haszontalan tudás – jegyezte meg Vanja kajánul.

– Billy nagyon belemelegedett. Vanja sejtette, hogy nem lenne túl sok helyes válasza egy ilyen vizsgán.¹⁸

A középkorú rendőr, Torkel pedig azon gondolkodik el egy fiatal lány holttestét nézve, vajon az egyik lánya, az áldozattal csaknem egykorú Elin, tudna-e válaszolni az életet jelentő húsz kérdésre. A töprengése során megfogalmazza azt is, hogy az életben való helytálláshoz már nem is lexikális tudásra van szükség, hanem képességekre, készségekre, amelyeknek viszont a lánya a birtokában van:

„A jegyei közepesek voltak. Torkel mindennél jobban szerette Elint, de teljesen biztos volt abban, hogy a tettes vizsgakérdései közül nem sokra tudná a választ.

Ez persze nem azt jelentette, hogy Elin buta – épp ellenkezőleg, okos lány volt, érett, empatikus, vidám, de a lexikális tudásnak híján volt. Ahogy a barátnői többsége is, gon-

dolta Torkel, legalábbis azok, akikkel találkozott. Viszont jó volt másban: volt önbizalma, kíváncsi volt, nem félt az új dolgoktól, hitte, hogy minden lehetséges, és volt benne szorgalom, amivel vihette valamire. Vélhetően többre, mint amennyire az a tudás futná, amiből az áldozatoknak vizsgáznuk kellett. Vagy legalább ugyanannyira.¹⁹

A rejtély megfejtése közben tehát nemcsak az olvasóknak, de maguknak a rendőröknek is el kell gondolkodniuk azon, vajon hová tűnt el a klasszikus tudás. Ezek a svéd rendőrök már igen messze vannak Hercule Poirot-tól, aki a „kis szürke agysejtjeire” hivatkozott folyton, és gögösen birtokolta a csak rá jellemző egyedi tudást – a *Méltatlanok* nyomozócsoportja csak közösen, egymással együttműködve juthat el a gyilkosig. És ahhoz, hogy elkapják a sorozatgyilkost, valóban nem lexikális tudásra van szükségük – az alábbi jelenet azt mutatja meg, hogy mindegy, valaki fejből tudja-e, ki volt idősebb Cato, vagy a képernyőről olvassa le:

„– És miért idősebb Catónak nevezi magát? – kérdezte Torkel. – Miért nem Sven Catónak?

Ursula magához húzta Torkel laptopját, amely az asztalon állt, miközben Sebastian megjátszott meglepetéssel nézett a főnökére.

– Nem tudod, ki volt idősebb Cato?

– Nem.

– Pedig aki tudja, az művelt ember. Általános műveltség.

– Te tudod?

– Történetesen igen. Ő mondta azt, hogy: «Karthágónak vesznie kell.»

– És miért mondta ezt? Miért nem szeretted Karthágót?

– Nem tudom.

– «Idősebb Cato, született Krisztus előtt 234-ben – kezdte Ursula olvasni a képernyőről. – Római szenátor, aki minden beszédét a tárgytól függetlenül azzal a kíváncsággal zárta, hogy Karthágót el kell pusztítani. Úgy látta, hogy az észak-afrikai város fenyegeti Róma hatalmi pozícióját a Földközi-tenger térségében.»

– Amit lehet úgy értelmezni, hogy a modern kor felszínes celebközpontúsága fenyegeti a klasszikus tudást – foglalta össze Sebastian.

A helyiségre csend telepedett.²⁰

A *Méltatlanok*ban ugyan az derül ki, hogy a sorozatgyilkos egy egykori egyetemi oktató, aki azért dühös,

mert nem nevezték ki professzornak, innen indult el az elsőkélyesedő világ elleni dühe, a regényben mégsem a tömegkultúra és az akadémiai világ egyszerű elentétét látjuk. A gyilkos, aki a saját átfogó általános műveltségét hangsúlyozza egy levélben,²¹ nemcsak a tömegkultúrával, a felszínességgel, műveletlenséggel áll szemben, hanem az egyetemi szféra újfajta, publikációkra, hivatkozásokra, számszerűsíthető adatokra épülő értékrendjével is:

„Nem értékelték a munkáját, nem fogták fel, milyen becsesek a más iskolákhoz fűződő kapcsolatai, nem értették meg kutatásai jelentőségét, nem látták, mennyire jó pedagógus, és mennyire sokrétű a tudása. Csak azt a fajta sikert voltak képesek méltatni, amelyet a neves és nagyra értékelt folyóiratokban megjelent publikációk számában lehet mérni.”²²

Végül aztán a nyomozócsapat egyik tagja, a pszichiáterként a csapatba kerülő Sebastian éles és életveszélyes helyzetben kénytelen a gyilkos „régimódi” kérdéseire válaszolni: és egészen sikeresen teljesíti a feladatot, mert nem a pusztán lexikális ismereteit kell mozgósítania, hanem személyes köze lesz a kérdésekhez. Van olyan, hogy azért tudja a választ, mert az a lánya hajdani betegségével kapcsolatos, egy helyszínt meg azért tud felidézni, mert a feleségével jártak ott. Az érzelmi érintettség pedig különösen erős mindkét esetben, hiszen a lányát is, a feleségét is elvesztette tragikus módon, a thaiföldi cunamiban. És Sebastian, hiába ugrotta át a léceket, dühödten különbséget tesz tudás és intelligencia között:

„– Ennek semmi köze az intelligenciához! – Sebastian megemelte a hangját. A férfi higgadtan, de kérdően nézett rá. – Ez általános tudás. Amit bárki megtanulhat, csak mago-

lás és a memória kérdése, nem intelligenciáé. A világ legostobább embere is tudhatja.”²³

A *Méltatlanok*ban, mint minden rendes krimiben, végül elkapják a gyilkost – hiába jönnek rá a rendőrök, hogy az ő lexikális tudásuk ugyanúgy erősen hiányos, mint a szerencsétlen áldozatoké, mégis az intelligencia győzedelmeskedik a bemagolható, megguglizható ismeretek fölött. Nem a magát idősebb Cato-nak nevező celebgyilkos győz, hanem a nyomozók – még ha utóbbiak nem is tudják feltétlenül, minek a rövidítése a NATO. Mégis nehéz azzal a megnyugvással becsukni a könyvet, hogy a gyilkos megbűnhődött, az áldozatok méltó elégtételt kaptak, a világ rendje helyreállt. Mert, sajnos, aggasztó kérdést tesz fel az egyik levelében a sorozatgyilkos:

„Fel kell tennünk magunknak a kérdést: tényleg olyan társadalomban akarunk élni, amelyben az emberek nem olvasnak könyveket, a legegyszerűbb egyenleteket sem tudják megoldani, és nem értenek meg egy használati utasítást? És estéről estére, hétről hétre csak heverésznek a tévé előtt, amelyet többek között az ön lapja is istenít, miközben azokat a fiatalokat, akik képesek volnának megváltoztatni a világot, agyonhallgatják.”²⁴

És még egy sajátos ellentmondást felfedezhetünk itt. A krimiműfaj maga, hiába a tömegkultúra terméke és hiába soroljuk a szórakoztató irodalomhoz, ellene tart annak az általános elbutulásnak, amiről a *Méltatlanok*-beli gyilkos beszél: ez a skandináv krimi azt bizonyítja, hogy egy „könnyű” műfaj is rákérdézhet az iskola funkciójára. Ahogy Agatha Christie és Frank Tallis könyvei is elvezethetik az olvasóikat klasszikus iskolaregényekig, vagy figyelmeztethetnek minket arra, hogy nézzünk a sztereotípiák mögé, ha tanárról, diákról, iskoláról gondolkodunk. ■ ■ ■

JEGYZETEK

1 Bárány Tibor elemezte nemrég, remekül, a „spolierhiszti” jelenségét: „A gondolatmenet háttérében az a meggyőződés áll, hogy a narratív művek cselekményének előzetes ismerete csökkenti a befogadás során átélt esztétikai élvezetet. Gondoljunk csak bele, ha jó előre tud-

juk, mi történik a szereplőkkel, hogyan bontakozik ki a konfliktus, mi lesz a megoldás, és így tovább, akkor unatkozni fogunk – és ami nagyobb baj: nem leszünk képesek eleget tenni a művekbe kódolt nézői és olvasói szereputasításoknak.” BÁRÁNY Tibor, *A spoilerhisztiről: mi-*

re megy ki a játék?, Magyar Narancs, 2020. június 21. <https://magyarnarancs.hu/mikrofilm/mire-megy-ki-a-jatek-129759>

2 Még a krimikről szóló tudományos elemzésekben is elfordul, hogy az értekező tekintettel van a krimiolvasók érzékenységére (gondol-

junk csak bele, mennyire különös lenne, ha, mondjuk, egy *Anna Kareninát* vizsgáló tanulmányban hallgatna arról az irodalomtörténész, hogy a címszereplő öngyilkos lesz a regényben. . .). Így tesz Benyovszky Krisztián, aki a krimik narrációja kapcsán ezt írja: „Ezért nevezhető zseniális, de egyszersmind kivételes fogásnak Agatha Christie részéről, hogy elhíresült regényében a nyomozónak asszisztáló narrátort teszi meg gyilkosnak, azt a személyt, akire végképp nem gyanakodnánk, aki olyan, mint mi magunk vagyunk [. . .].”; majd ehhez a mondatához egy lábjegyzetet csatol (a kartikus jelzőt azért idézőjelbe téve, és némi- leg ironizálva a krimiolvasók vélelmezett magatartásán): „Azért fogalmazok ebben az esetben is ilyen szűkszavúan, mert a «beavatottak» úgyis tudják, melyik regényről van szó, aki pedig még nem hallott róla, azt ne én fosszam meg a meglepetés «katartikus» élményétől. Úgy látszik, a műfaj olykor magát a krimi-diszkurzust is bizonyos fokú titkolózásra kényszeríti.” BENYOVSKY Krisztián, *A jelek szerint. A detektívtörténet és közép-európai emlékművei*, Pozsony, Kalligram, 2003, 70.

3 OTTLIK Géza, *Próza*, Budapest, Magvető, 1980, 276. Ottlik határozottan különbséget tesz ebből a szempontból krimi és „magas irodalom” között (még ha nem is használja az utóbbi kifejezést), mert egyébként az irodalom lényegének az állandó újraolvasást tartja: „Ez a másik része a dolognak: sajnos, kétszer, sőt háromszor is el kell olvasni valamit – így tesztek én, és így tesznek író barátaim is: tulajdonképpen a kedvenc könyveinket olvassuk állandóan, újra meg újra. Mindig valami újat talál bennük az ember, s éppen a mese, a cselekmény az, amely ilyenkor lehullik a műről, mert az ember már nem várja izgatottan, hogy mi fog történni. S a mese helyett érvényesül a sokkal döntőbb, ami soha-

sem témája vagy tárgya a regénynek – de maga a mű.” OTTLIK Géza, *A láthatatlan mondani- való* = O. G., *Próza*, Budapest, Magvető, 1980, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Proza-2629

- 4 Pjotr VAJL, *Utca és ház. Dublin–Joyce, London–Doyle*, ford. M. NAGY Miklós, Nagyvilág, 2002/3, 437. Éppen azért, mert a krimikben legalább annyira fontos a „világépítés”, mint a cselekménybonyolítás és a nyomozás, remekül használhatóak a mikrotörténeti kutatásokban is, erre remek példát láthatunk itt: KOZÁRI Monika, *Agatha Christie történész szemmel*, Tiszatáj, 2000/10, 90–100. De arra is találunk példát, hogy történész ír detektívregényeket, lásd Baráth Katalin Dávid Veron-sorozatát.
- 5 Frank TALLIS, *Hallgass a neved*, fordította BALLA Judit, Budapest, Magistra, e-book, 99% (Mivel nincs általánosan elfogadott megoldás arra, az e-bookokra miként hivatkozunk, így, jobb híján, a százalékokat tüntetem fel oldalszámok helyett.)
- 6 A regény nyilvánvalóvá is teszi kötődését a mesékhez, például itt: „A teuton fantázia mindig is kimondhatatlan szörnyűségeket képzelt a sötét erdők mélyére: Jancsi és Juliska, Piroska, Rapunzel – a Grimm testvéreknek köszönhetően minden német már gyermekkorában megtanulta tisztelni és félni az erdőt, a farkasok és boszorkányok otthonát.” TALLIS, i. m., 2%
- 7 TALLIS, i. m., 3%
- 8 TALLIS, i. m., 3%
- 9 Erről részletesebben lásd: SZILÁGYI Zsófia, *Az érettség mint átmeneti rítus (Aranyárány)* = Sz. Zs., *Az éretlen Kosztolányi*, Budapest, Kalligram, 2017, 117–131.
- 10 Persze, azért vannak olyanok is ebben az iskolában, akiknek a műveltség megszerzése, sőt, a tudományos pálya a céljuk: „A növendékek nagyon különbözőek voltak. Jó családból, sok-

szor gazdag családból származó angol lányok, akik a természettudományról és a művészetekről, az életről és a társadalomról akartak sok mindent megtudni, és aki itt végzett, művelt volt, jól nevelt, értelmesen tudott társalogni bármiről. Sokan komolyan akartak tanulni, egyetemi felvételre, tudományos pályára készültek. Sokan pedig csak általános műveltséget és társasági modort kívántak megszerezni.” Agatha CHRISTIE, *Macska a galambok között*, fordította KOSÁRYNÉ RÉZ Lola, Budapest, Európa, 1989, 12.

- 11 CHRISTIE, i. m., 197.
- 12 TALLIS, i. m., 92%
- 13 CHRISTIE, i. m., 9.
- 14 CHRISTIE, i. m., 99.
- 15 TALLIS, i. m., 4%
- 16 CHRISTIE, i. m., 63.
- 17 Michael HJORTH – Hans ROSENFELDT, *Méltatlanok*, fordította DR. DOBOSI Beáta, Budapest, Animus, 2017, 27.
- 18 HJORTH – ROSENFELDT, i. m., 57.
- 19 HJORTH – ROSENFELDT, i. m., 120.
- 20 HJORTH – ROSENFELDT, i. m., 93–94.
- 21 A következőképpen: „Amivel még rendelkezem, a posztra kinevezett személlyel ellentétben, az az átfogó általános műveltség, az ismeretközlés szenvedélye, és tisztában vagyok vele, mennyire fontos a tanulás és a tudás a jövőnk szempontjából. Nemcsak példásan vezetném az intézetet, hanem kiváló nagykövetek is lennék, fontos és megkerülhetetlen ellensúly a tudatlansággal és a felszínes tömegkultúrával szemben, amely egyre szélesebb körben terjed el a társadalomban.” HJORTH – ROSENFELDT, i. m., 78.
- 22 HJORTH – ROSENFELDT, i. m., 138.
- 23 HJORTH – ROSENFELDT, i. m., 324.
- 24 HJORTH – ROSENFELDT, i. m., 196.

Szilágyi Zsófia (1973) a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára, a Kalligram folyóirat szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Az éretlen Kosztolányi* (Pesti Kalligram, 2017).